ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ НЕЗАКОННОГО ЗБИРАННЯ ТА РОЗГОЛОШЕННЯ КОМЕРЦІЙНОЇ АБО БАНКІВСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ

Полуніна Л. В.

Використання спеціальних знань у діяльності правоохоронних органів є важливим напрямом підвищення ефективності виявлення, розкриття і розслідування злочинів.

Під час розслідування незаконного збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, а також розголошення комерційної або банківської таємниці виникають питання, вирішення яких неможливе без використання спеціальних знань і залучення спеціалістів та експертів.

Ключові слова: спеціаліст, експерт, комерційна таємниця, банківська таємниця, дослідження, експертиза.

Использование специальных знаний в деятельности правоохранительных органов является важным направлением повышения эффективности выявления, раскрытия и расследования преступлений.

При расследовании незаконного сбора с целью использования или использования сведений, составляющих коммерческую тайну, а также разглашении коммерческой или банковской тайны возникают вопросы, решение которых невозможно без использования специальных знаний и привлечения специалистов и экспертов.

Ключевые слова: специалист, эксперт, коммерческая тайна, банковская тайна, исследования, экспертиза.

The use of specialist knowledge in the activities of law enforcement bodies is an important direction in increasing the effectiveness of detecting, disclosing and investigating crimes.

When investigating illegal gathering for the purpose of using or using information constituting commercial secrets, as well as disclosing commercial or banking secrets, questions arise which can not be resolved without the use of specialized knowledge and the involvement of experts and experts.

Despite the fact that the issue of using specialist knowledge in criminal proceedings was studied thoroughly, the forms of using special knowledge in investigating the illegal collection and disclosure of commercial or banking secrets in the scientific literature are not properly reflected.

In our opinion, when investigating a given crime, the use of special knowledge may take place in the following forms:

1) the use of special knowledge directly by the investigator, the court, which the law provides the right to collect and evaluate evidence; 2) the use of specialized knowledge of a specialist who is involved in criminal proceedings during investigative (search) actions; 3) use of special knowledge of an expert who is involved in conducting an examination (research).

In investigating such crimes as the illegal collection and disclosure of commercial or banking secrecy, the use of specialist knowledge plays a key role in ensuring a prompt and impartial investigation, provides for obtaining evidence of forensic evidence and facilitates the investigation of this category of criminal acts. Special knowledge in the investigation of these crimes is used in various forms (in the examination, consultation, participation of a specialist (specialist) in investigations) and other procedural actions.

Key words: specialist, expert, commercial secret, bank secrecy, research, examination.

Постановка проблеми та її актуальність. Інтенсивне використання злочинцями нових способів і засобів вчинення незаконного збирання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, а також розголошення комерційної або банківської таємниці змушує слідчого звертатися до фахівців і використовувати нові форми спеціальних знань за їх участі при розслідуванні вказаних злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів досить активно досліджувалось та обговорювалось науковцями. Серед вчених, які займались розв'язанням цього питання, потрібно виділити Р.С. Белкіна, С.Ф. Бичкову, А.І. Вінберга, Г.І. Грамовича, О.О. Ейсмана, Г.Г. Зуйкова, В.Я. Колдіна, І.П. Крилова, В.М. Махова, В.О. Образцова, М.І. Порубова, Є.Р. Россинську, М.О. Селіванова, І.М. Соротягіна, В.І. Шиканова.

Крім того, хочеться зазначити, що значний внесок у вивчення зазначеного питання зробили також такі українські науковці, як В.Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, М.В. Костицький, В.С. Кузмічов, В.К. Лисиченко, В.Г. Лукашевич, Г.М. Надгорний, М.В. Салтевський, М.Я. Сегай, В.Ю. Шепітько та багато інших. Безумовно, проведені дослідження є вагомим внеском у розвиток теоретичних засад використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, однак в опублікованих працях зосереджувалася увага, головним чином, на загальній їх характеристиці. Водночас у науці висловлюються різні за змістом позиції до розуміння цього поняття.

Одним із перших визначення поняття «спеціальні знання» у кримінальному провадженні сформулював О.О. Ейсман. На його думку, спеціальні знання - це знання, що не є загальнодоступними, загальновідомими та не мають масового поширення, тобто такі, якими володіє певне коло осіб - спеціалісти [1, с. 19].

Найбільш вдале, на нашу думку, визначення спеціальних знань було сформульоване В.Г. Гончаренком, який під спеціальними знаннями у кримінально-процесуальному значенні пропонує розуміти знання в науці, техніці або мистецтві, застосовані для отримання доказової інформації спеціально підготовленими особами [2, с. 24].

Але, незважаючи на те, що питання використання спеціальних знань у кримінальному провадженні вивчалось так ґрунтовно, форми використання спеціальних знань під час розслідування незаконного збирання та розголошення комерційної або банківської таємниці у науковій літературі належно не відображені.

Метою статті є визначення основних форм використання спеціальних знань при розслідуванні незаконного збирання та розголошення комерційної або банківської таємниці.

Виклад основного матеріалу. Вивчення наукової літератури щодо форм використання спеціальних знань дозволило зробити певні узагальнення.

Статтею 69 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК України) передбачено, що експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і який доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

У ст. 71 КПК України зазначено, що спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Спеціаліст може бути залучений для надання безпосередньої технічної допомоги (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) сторонами кримінального провадження під час досудового розслідування і судом під час судового розгляду [3].

Деякі з науковців вважають, що і слідчий зобов'язаний володіти спеціальними знаннями. Наприклад, Ю.А. Чаплинська вважає, що слідчий за своєю базовою підготовкою повинен володіти спеціальними знаннями у різних галузях права, а також криміналістики, судової медицини і психіатрії. Але досудове розслідування у будь-якому кримінальному провадженні вимагає від нього також глибоких знань і в інших галузях науки, техніки, мистецтва та ремесла. Зважаючи на це, особливе значення в організаційному і тактичному забезпеченні досудового розслідування має використання працівниками слідчих підрозділів «спеціальних знань» [4, с. 90].

Тому, на нашу думку, під час досудового розслідування кримінальних проваджень використання спеціальних знань може відбуватися у таких формах:

1) застосування спеціальних знань безпосередньо слідчим, судом, яким закон надає право збирати й оцінювати докази (ст. 93, ст. 94 КПК України);

2) використання спеціальних знань спеціаліста, який у кримінальному провадженні залучається під час проведення слідчих (розшукових) дій (ст. 71 КПК України);

3) використання спеціальних знань експерта, який залучається для проведення експертизи (дослідження) об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та надання висновку з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери його знань (ст. 69 КПК України) [3].

Говорячи про використання допомоги спеціалістів під час розслідування незаконного збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю, а також розголошення комерційної або банківської таємниці необхідно зазначити, що під час проведення низки слідчих (розшукових) дій початкового та наступного етапів розслідування вказаних злочинів залучення спеціалістів є необхідним.

Зокрема, у разі вчинення незаконного збирання комерційної таємниці з метою використання шляхом викрадення документів, в яких подібного роду відомості містяться, до проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, огляду місця події, огляду конфіденційної документації, огляду сховища (сейфу) необхідним заходом є запрошення спеціалістів у галузі організації забезпечення захисту комерційної таємниці підприємства, конфіденційного діловодства та інших спеціалістів підрозділів або відділів економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності. Можливим є також використання спеціальних знань зазначених осіб без залучення їх до проведення слідчих дій, зокрема, отримання консультацій у разі необхідності.

У разі вчинення незаконного збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну таємницю підприємства, шляхом перехоплення інформації, що циркулює у технічних засобах і приміщеннях, під час проведення огляду місця події, огляду відповідних технічних засобів, приміщень необхідним є використання допомоги спеціалістів, зокрема, електриків, фахівців у галузі кабельного господарства, зв'язківців, інженерів зв'язку, програмістів, фахівців із захисту інформації та інформаційних комп'ютерних систем, архітекторів, фахівців з організації функціонування димових каналів, інженерів з техніки безпеки на підприємстві, працівників охорони та інших осіб. У деяких випадках, відповідно до вищесказаного, доцільним є використання спеціальних знань даних осіб без залучення їх до проведення слідчих (розшукових) дій.

Говорячи про використання спеціальних знань експерта, який залучається для проведення експертизи (дослідження) під час розслідування незаконного збирання та розголошення комерційної таємниці, необхідно зазначити, що судова експертиза є практичною діяльністю із застосування спеціальних наукових знань тієї чи іншої галузі в кримінальному процесі [5, с. 4].

Проведення експертизи - це слідча дія, яка полягає у дослідженні експертом за дорученням слідчого судді (суду) речових доказів та інших матеріалів з метою встановлення фактичних даних і обставин, що мають значення для правильного розслідування кримінального провадження.

У випадку вчинення незаконного збирання з метою використання комерційної таємниці шляхом викрадення документів, в яких вона міститься, зазвичай, признаються і проводяться наступні експертизи:

1) криміналістичні експертизи речових доказів: а) почеркознавча; б) лінгвістична; в) технічна експертиза документів (експертиза реквізитів документів, експертиза друкарських форм та експертиза матеріалів документів); г) хімічна; д) трасологічна експертиза (експертиза слідів злочину, інструментів та ін.);

2) експертиза слідів рук (дактилоскопічна експертиза);

3) інженерно-технічні експертизи речових доказів: а) технічна експертиза транспортних та інших засобів доставки документів; б) технічна експертиза сховищ конфіденційних документів та ключів від них; в) технічна експертиза охоронної сигналізації приміщень, в яких зберігалися документи, що містять відомості, що становлять комерційну таємницю;

4) судово-медична (біологічна) експертиза речових доказів: а) експертне дослідження потовжених виділень, плям слини, сечі, поту, інших виділень; б) експертиза

пертне дослідження волосся; в) експертне дослідження крові, частинок шкіри людини (які залишилися на гострих кромках сейфу тощо);

5) експертиза телекомунікаційних систем та засобів;

6) експертизи об'єктів інтелектуальної власності;

7) комплексна судово-медична і криміналістична експертизи тощо [6, с. 89].

Характеризуючи почеркознавчу експертизу, необхідно зазначити, що під час розслідування незаконного збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, основними завданнями її є ідентифікація виконавця рукописного тексту або підпису.

Залежно від класу вирішуваних завдань почеркознавчі експертизи можуть бути ідентифікаційними, класифікаційними та діагностичними [7, с. 67].

З метою вирішення завдань ідентифікаційного характеру перед експертом ставляться такі запитання: 1) Ким із зазначених осіб виконано підпис, рукописний текст (його частина), цифровий запис; 2) Чи виконано підпис (текст, фрагмент тексту, цифровий запис) конкретно особою (підозрюваним); 3) Чи виконаний підпис від імені певної особи конкретно особою (підозрюваним, обвинуваченим) або іншою певною особою; 4) Чи виконаний текст документа і підпис у ньому однією особою (підозрюваним, обвинуваченим, іншою особою); 5) Інші питання.

Необхідно зазначити, що іноді під час розслідування злочинів у сфері комерційної таємниці може виникнути необхідність у проведенні почеркознавчої експертизи з метою вирішення завдань діагностичного характеру з постановкою перед експертом наступних запитань: 1) Чи придатний певний текст, підпис для дослідження з метою ідентифікації особи виконавця; 2) Чи виконано рукопис навмисно зміненням почерком (скорописним, друкованим, незвичною рукою); 3) Чи виконано підпис із зміною його ознак; 4) Чи виконано підпис (текст) з наслідуванням почерку (підпису) певної особи; 5) Чи не виконано підпис (рукопис) у незвичних умовах (відсутність або обмеження зорового контролю, незвична поза, незвичне тримання приладу для писання, температура навантаження тощо); 6) Чи не перебувала особа (підозрюваний, відповідальна за документ) яка виконала підпис (рукопис), в якому містяться відомості, що складають комерційну таємницю підприємства, у незвичайному стані (захворювання, травми, стомлення, хвилювання, алкогольне або наркотичне сп'яніння під дією фармакологічних препаратів збуджуючої дії тощо); 7) Інші питання [7, с. 70].

Лінгвістична експертиза мовлення (синонім - «судово-авторознавча експертиза») визначає фактичні дані про особу автора (чи виконавця) тексту та про умови створення мовного повідомлення (мотивацію, цілі, настанову автора, збиваючі фактори, викривлення відбитої у свідомості інформації, адаптації мовних засобів до можливостей адресата, маскування мовної ситуації шляхом диктування, навмисного викривлення писемного мовлення, створення тексту у співавторстві тощо) [7, с. 75].

Технічна експертиза документів вирішує питання, пов'язані з дослідженням матеріалів документів, технічних прийомів та способів їх виготовлення, а також внесення в них змін [7, с. 79].

Під час розслідування злочинів у сфері комерційної таємниці може виникнути необхідність визначення спо-

собів зміни рукописних реквізитів документів, в яких містяться відомості, що становлять комерційну таємницю, облікових документів відділів конфіденційної документації суб'єктів господарської діяльності тощо. У цьому разі технічна експертиза розв'язує такі питання: 1) Чи не піддавався запис у документі змінам шляхом підчищення (дописки, домальовування) штрихів; 2) Чи не піддавався запис зміні шляхом витравлювання; 3) Чи не дописана літера (цифра, слово, частина тексту) в конкретному місці досліджуваного документа; 4) Чи не додрукований фрагмент тексту до основного тексту документа; 5) Чи не нанесено підпис з попередньою технічною підготовкою (олівцем, копіюванням, перетискуванням тощо)?

У разі необхідності встановлення часу виготовлення документів експертизою вирішуються такі питання: 1) Що було виконано раніше: підпис чи текст, відтиск печатки (штампа) чи підпис, текст чи відтиск печатки (штампа); 2) Чи не замінялися аркуші в наданому на дослідження документі; 3) Чи відповідає час виготовлення документа даті, яка вказана в ньому, або він виготовлений пізніше; 4) Інші питання.

Під час дослідження ознак матеріалів і технічних засобів, за допомогою яких були виготовлені досліджувані документи, експерт вирішує такі питання: 1) Однаковим чи різним є папір, на якому виготовлені досліджувані документи (бланки, записи); 2) У який спосіб та якою барвною речовиною виконаний текст (запис) документа (фрагменти) (чорнилом, пастою, олівцем, через копіювальний папір, стрічку друкарської машини, тонером або чорнилом принтера персонального комп'ютера, за допомогою копіювально-множильного апарата); 3) На однаковому за видом друкувачу пристрої (друкарській машині, принтері) чи на різних виконаний текст документа (на всіх аркушах документа); 4) Інші питання [7, с. 80-85].

На вирішення дактилоскопічної експертизи під час розслідування незаконного збирання з метою використання відомостей, що становлять комерційну таємницю підприємства, вчиненого, зокрема, шляхом викрадення документів, в яких такі відомості містяться, шляхом перехоплення інформації, що становить комерційну таємницю і циркулює у технічних засобах і приміщеннях, шляхом перехоплення усної інформації, а також розголошення комерційної таємниці можуть бути поставлені такі питання: 1) Чи є на предметах, вилучених на місці події, сліди пальців рук; 2) Чи придатні ці сліди для ідентифікації особи; 3) Якою рукою і якими пальцями залишено сліди; 4) Якими ділянками долонної поверхні залишено сліди; 5) У результаті якої дії (торкання, захоплення тощо) залишено сліди рук; 6) Чи відобразилися в слідах особливості рук особи, яка залишила сліди (відсутність пальців, наявність шрамів тощо), і які саме; 7) Який приблизний зріст особи, котра залишила сліди рук на місці події; 8) Протягом якого часу могли зберігатися сліди на даному об'єкті в конкретних умовах місця події; 9) У якій послідовності утворені сліди рук, виявлені на місці події; 10) Чи залишені сліди рук, вилучені в різних місцях, однією особою; 11) Чи залишені сліди рук, вилучені на місці події, даною особою (відповідальною за документ особою, керівником, конкретним працівником підрозділу економічної безпеки підприємства, відділу конфіденційної документації, іншими працівниками, підозрюваним)?

Під час вчинення незаконного збирання та розголошення комерційної таємниці досить часто є характерним утворення слідів знарядь та інструментів, які виникають внаслідок подолання різного роду перешкод з метою проникнення в приміщення, де зберігаються документи, в яких містяться відомості, що становлять комерційну таємницю або циркулює і оброблюється подібного роду інформація, зокрема, на сейфах, металевих шафах, замках, дверях і вікнах, стінах, стелях, підлогах тощо.

У даному випадку на вирішення трасологічної експертизи слідів злочину, інструментів можуть ставитися такі питання: 1) Чи є на предметах речової обстановки місця події (двері, вікна тощо) сліди знарядь злочину; 2) У результаті яких дій (розріз, розруб, розпил, свердління) утворилися ці сліди; 3) З якого боку (із зовнішнього чи внутрішнього) зроблений злом (руйнування) перешкоди; 4) Яка послідовність утворення слідів; 5) Якими знаряддями й інструментами утворені сліди злочину; 6) Чи відобразилися в слідах характерні ознаки цих знарядь та інструментів (дефекти, сліди обробки тощо); 7) Які особливості способу злочину; 8) Які сліди (частки речовин) могли утворитися на застосованих для злочину знаряддях та інструментах при здійсненні злочину; 9) Які сліди (частки речовин) могли утворитися на тілі й одязі особи при здійсненні злочину; 10) Чи залишені сліди, виявлені на місці події, знаряддям (інструментом), вилученим у підозрюваного; 11) Інші питання [7, с. 112].

Під час розслідування незаконного збирання та розголошення комерційної таємниці досить часто виникає необхідність у призначенні і проведенні експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів.

На експертизу можуть бути поставлені наступні питання: 1) Комп'ютер якої моделі надано на дослідження? Якими є технічні характеристики його системного блоку і периферійних пристроїв; 2) Які технічні несправності має даний комп'ютер або його окремі блоки та пристрої, і як ці несправності впливають на роботу комп'ютера (блоку, пристрою); 3) Чи міститься на даному носії якась інформація, і якщо так, яке її цільове призначення; 4) Коли і ким були створені досліджувані файли; 5) У який період часу створені файли, та яка дата останнього редагування; 6) Чи не вносились у програми даного системного продукту які-небудь корективи, що змінювали виконання певних операцій; 7) Чи містилася на носії інформація, що була знищена, якщо так, то яка саме; 8) З якого з наданих комп'ютерів здійснювався вихід у мережу Інтернет, за якими адресами, в який період часу; 9) Яким є механізм втрати інформації з локальних обчислювальних мереж і розподілених баз даних; 10) Чи можна за допомогою даного програмного продукту реалізувати функції, передбачені технічним завданням на його розроблення; 11) Чи містяться на досліджуваному комп'ютері програмні продукти, які можуть використовуватися для злочину пароля та несанкціонованого доступу до комп'ю-

терних мереж; 12) Чи можливе вирішення певного завдання за допомогою даного програмного продукту; 13) Яким є рівень професійної підготовки в галузі програмування і роботи з комп'ютерною технікою особи, яка виконала дані дії з комп'ютером і програмним забезпеченням; 14) Інші питання [7, с. 164].

Характеризуючи експертизу спеціальних технічних засобів негласного зняття інформації, яка проводиться під час розслідування незаконного збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю суб'єкта господарської діяльності, а також розголошення комерційної таємниці, необхідно зауважити, що технічні засоби невідомого призначення, вилучені по даній категорії кримінальних проваджень, потребують експертного дослідження на предмет їх відношення до спеціальних технічних засобів негласного зняття інформації, визначення їхніх тактико-технічних можливостей.

Висновки. Під час розслідування таких злочинів, як незаконне збирання та розголошення комерційної або банківської таємниці, використання спеціальних знань відіграє ключову роль для забезпечення швидкого та неупередженого розслідування, забезпечує отримання криміналістично значимої доказової інформації і сприяє розслідуванню даної категорії злочинних діянь. Спеціальні знання при розслідуванні вказаних злочинів використовуються у різних формах (при експертизі, консультації, участі спеціаліста (фахівця) у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях.

Література

1. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научные обоснования. Москва, 1967. 19 с.
2. Гончаренко В.Г., Курдюков В.В., Легких К.В. Специальные знания: генезис, предмет, равни, формы использования в доказуванні. *Вісник академії адвокатури*. 2007. Вип. 9. С. 22-24.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон від 13.04.2012 р. №4652- VI. *Сайт ВР України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
4. Чаплинская Ю.А. Формы использования специальных знаний. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2013. Вип. 58 (2). С. 89-91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%282%29__19.
5. Арсеньев В.Д. Содержание, предмет и задачи общей теории судебной экспертизы. *Вопросы теории судебной экспертизы* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИСЭ, 1977. Вип. 31. С. 3-21.
6. Ткачук И.Б. Коммерческая тайна: организация защиты, расследование посягательств. Москва : Щит-М, 2000. 168 с.
7. Экспертизы у судовій практиці : наук.-прак. посіб. / за заг. ред. В.Г. Гончаренка. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.

Полуніна Л. В.,
старший викладач кафедри фінансових розслідувань
Університету державної фіскальної служби України